

HARAI DÉNES

A MAGYARORSZÁGRÓL ÉS A MAGYAROKRÓL ALKOTOTT KÉP A 16–18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGBAN

KIVONAT: A 16-18. századi Franciaországban jelentősen gazdagodott a Magyarországról és a magyarokról alkotott kép a két ország közti diplomácia kapcsolatok, katonai szövetségek, tanulmányutak, áruforgalom, eszmei áramlatok és technikai tudásátvitel élénkülésének köszönhetően. E folyamatokról viszonylag nagy számban állnak rendelkezésünkre információk, melyek egy része már a korabeli francia társadalom bizonyos rétegeihez (arisztokrácia, városi polgárság, katonák, értelmiségiek) is többé-kevésbé eljutott vagy eljuthatott személyes élményeken, beszámolókon, leveleken, valamint nyomtatott műveken keresztül. Ez utóbbiakból kiderül, hogy a „Magyarország” név már ebben az időben is nagyon gyakran jelöli a magyarok államát, aminek gazdagsága és termékenysége még a török-háborúk pusztításai ellenére is lenyűgözte a korabeli franciákat. A Valois, majd 1589-től a Bourbon királyok alattvalói felfigyeltek Magyarország meg- és felosztottságára, amelyeket a francia történetírók mint elkerülendő példát hoztak fel honfitársaik előtt. A magyar bel- és külháborúk kulcsszerepet játszottak a magyar és erdélyi kapcsolatkezelésben a Habsburg-ellenes francia udvarnál, ahol jól fogadták a franciabarárt és nyugat-európai kultúrával rendelkező urakat. A sokszor gazdaságilag elmaradott területnek minősített országból Franciaországba eljutó magyar termékek és technikák (bor, hímzés, bőrcserzés, bányászati eljárások) az ország lakosainak szakértelmét és kreativitását hirdették. Összeségében tehát

elmondható, hogy a Magyarországról és magyarokról kialakult kép alapvetően pozitív volt a kora-újkori Franciaországban.

KULCSSZAVAK: francia-magyar kapcsolatok, diplomácia, hadügy, nyomtatványok, útleírások.

A Magyar Királyság és a magyarok nem voltak ismeretlenek a Francia Királyság lakói előtt már a középkorban sem¹, de a róluk alkotott kép jelentősen gazdagodott és kiteljesedett a kora újkorban az Oszmán Birodalom elleni európai küzdelmek és a Francia–Habsburg hatalmi versengés keretében. Ez a kép sok mozaikból álló és sokféle csatornán áramló információtöredékek halmaza. Ez utóbbiak természetesen nem jutottak el a Valois, majd a Bourbon királyok összes alattvalójához. Jelen fejezet arra vállalkozik, hogy felmérje a 15–20 millió főt számláló 16–18. századi Franciaország ismereteit a Magyar Királyságról és összefoglalja a Magyarországra és a magyarokra vonatkozó leírások fontosabb elemeit. A 19. század óta kiadott francia források, az elmúlt évek, évtizedek számos új publikációi és kutatásai elérhetővé teszik ezt a célt.

Az országgép alanyai: Magyar Királyság, magyar király, magyar föld, Magyarország

Hazánk több néven és kifejezésen keresztül élt a francia király alattvalói tudatában, de még a királyéban is. A Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque nationale de France)² katalógusa és Kont Ignác Magyarországra vonatkozó francia bibliográfiája szerint³ az alábbi formákkal találkozunk az 1520 és 1739 között megjelent francia nyelvű nyomtatott művek címeiben.

---

1 Csernus 1993.

2 <https://catalogue.bnf.fr/>

3 Kont 1913, 6–42.

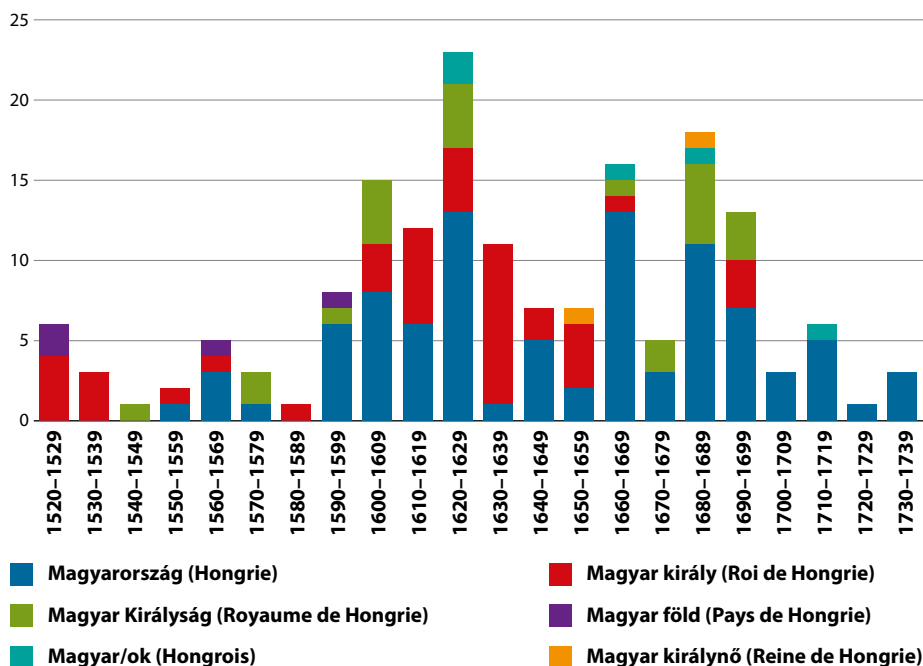
A francia nyelvű nyomtatványok címeiben Magyarországra és magyarokra utaló szavak és szókapcsolatok előfordulási számai (1520–1739)

Szó/szókapcsolat	Előfordulási szám	%
Magyarország (Hongrie)	92	55%
Magyar király (Roi de Hongrie)	43	26%
Magyar Királyság (Royaume de Hongrie)	23	14%
Magyar/ok (Hongrois)	5	3%
Magyar föld (Pays de Hongrie)	4	2%
Magyar királynő (Reine de Hongrie)	2	1%
Összesen	169	100%

Bár egy adott címbe általában csak egy szó vagy szókapcsolat fordul elő, van egy-két kivétel, amelyben megtalálható egyszerre „Magyarország” és „Magyar/ok” is.⁴ Ezért van az, hogy 169 forma kapcsolódik 167 nyomtatott műhöz. Ez utóbbiak a Magyarországgal foglalkozó, francia nyelven megjelent munkák nagy részét teszik ki, de természetesen sok olyan mű is megjelent, amelynek a címében történelmi személyiségek (pl. erdélyi fejedelmek) szerepelnek csak és nem található meg a fent említett formák egyike sem. A táblázat jól mutatja, hogy országunkat már a 16–18. században is leginkább Magyarországgént (55%) ismerték a Francia Királyságban, még akkor is, ha a magyar király (26%) és a Magyar Királyság (14%) előfordulási százaléka nem elhanyagolható.

4 *La déroute de douze mille hommes hongrois alliés des bohêmes, faite par les amis de l'Empereur. La réunion de la Hongrie en l'obéissance de Ferdinand. Avec la forte et puissante armée catholique préparée à Cologne pour la défense de l'Empereur. Le tout selon la dernière lettre de Cologne, en date du 30 Novembre 1619. C. Chappellain, Paris, 1620. Carte de la haute et basse Hongrie, Transilvanie, Selavonie, Croatie et Dalmatie, dessinée sur les lieux par un gentil-homme hongrois. N. Langlois, Paris, 1663.*

A francia nyelvű nyomtatványok címeiben Magyarországra és magyarokra utaló szavak és szókapcsolatok időrendi eloszlása (1520–1739)

A statisztika interpretációjában az időrendet is figyelni kell, ami jól tükrözi a Magyarország iránti francia érdeklődés és információáramlás fontos periódusait: egyrészt a törökellenes harcokat, azon belül is a tizenötéves háborút (1593–1606), a 1663–1664-es hadjáratokat, valamint az 1683 (Bécs második török ostroma) és 1699 (karlócai béke) közti harcokat, másrészt Bethlen Gábor részvételét a harmincéves háborúban 1618 és 1627 között és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát (1703–1711). A „magyar föld” csak a 16. században fordul elő címekben és fokozatos visszaszorulása a „Magyarország” elnevezés gyakoribbá válásával párhuzamos. Az 1739 után, tehát Mária Terézia uralkodása alatt (1740–1780) megjelent francia nyelvű művek címében leginkább csak „magyar királynő” szerepel, és sok esetben a művek csak közvetetten érintik Magyar-

országot, főleg az Ausztriai örökösödési háború idején. Hasonló megállapítás tehető az 1630-as évek tekintetében, hiszen az ekkor kiadott művek címében található „magyar király”, azaz III. Ferdinánd (1625–1657) leginkább a harmincéves háború (1618–1648) nyugat-európai hadszínterének eseményeivel kapcsolatban említik a francia címekben. Az ország lakosaira („magyar”/„magyarok”) csak elvétve található utalás. 1619-ben Homonnai Drugeth György esetében⁵, e felső-magyarországi nemes Bethlen Gábor ellen elért sikere alkalmával⁶, és Bethlen cseh szövetségeseinek küldött 12 000 katonájának veresége után⁷; 1663-ban egy Alsó-, és Felső-Magyarországot, Erdélyt, Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát ábrázoló térkép szerzőjére történő utalásban⁸; 1683-ban törökök mellett harcoló „rebellisek” leírásában⁹ és 1711-ben közép- és kelet-európai népek „ügyeinek” megértését szolgáló térképen¹⁰.

Bár „Bethlen Gábornak, Zrínyi Miklósnak, Thököly Imrének, II. Rákóczi Ferencnek neve nem volt ismeretlen a franciák előtt”,¹¹ a francia nyelvű nyomtatványok címei viszonylag kevésszer nevezik meg őket. A legjobb francia kapcsolatokkal rendelkező II. Rákóczi Ferenc csak kétszer fordul elő címekben, egyszer 1707-ben és egyszer 1708-ban. Thököly Imre ötször jelenik meg 1684 és 1693 között, míg Bethlen Gábor tizenötször 1613 és 1629 között. Az évente vagy két évente megjelenő *Mercure Française* hírgyűjtemény tartalomjegyzékében pedig harmincszor találkozunk Bethlen névvel az 1617 és 1632 között megjelent kötetekben, és ez a fejedelem viszonylag nagy ismertségét jelzi a francia kiadványokban¹². Talán ezért is lehet az, hogy meglepő módon Bethlen még 1664-ben, tehát halála után harmincöt évvel is megjelenik egy térképen, amely

5 *Défaite des Transilvains par le prince Homanay hongrois. Extrait d'une lettre écrite de Cracovie du 27 de novembre 1619, traduite de polonais en français.* P. Billaine, Paris, 1620.

6 Borbély 2014, 308.

7 Lásd a 4. lábjegyzetet.

8 Lásd a 4. lábjegyzetet.

9 *Lettre de Monsieur S. L. *** seigneur polonois à Monsieur le marquis C. L. *** où l'on voit manifestement les pratiques et menées secrètes des François avec les Turcs et les Hongrois rebelles.* Emmerich, Regensburg, 1683.

10 Nicolas de Fer: *Carte pour l'intelligence des affaires présente [sic] des Turcs, des Tartares, des Hongrois.* Chez l'auteur, Paris, 1711.

11 Birkás 1948, 72.

12 Kont 1913, 15, 20–23.

a párizsi kiadó szerint a fejedelem dokumentumai közül való, hiszen Bethlen „dolgozószobájában találták” (*trouvé dans le cabinet de Bethleem Gabor*).¹³ A térképet díszítő állítólagos Bethlen-portré inkább eml keztett Zrínyi Miklósra, mint Bethlen Gáborra. Lehet, hogy Bethlen neve mint a magyarokat és az erdélyieket sikeresen egyesíteni képes fejedelem képeként jelenik meg. Bethlen Miklós 1664-es franciaors gi küldetése is r j tszhatott Bethlen Gábor személyének aktiválására a Párizsban kiadott térképen. Ha figyelembe vesszük, hogy a fent említett 1663-as térkép egy meg nem nevezett – talán nem is létező – magyar nemest id z, hogy több hitelt adjon a térkép tartalmának, akkor a Bethlenre váló 1664-es hivatkozás is lehet hasonló természet . A nagy magyar városok török k zre kerülésének jelölése (pl. Buda, 1541. szeptember 2.; Székesfehérvár, 1543.; Győr, 1594. szeptember 10.; Esztergom, 1595. július 22.)  s a magyar címer elhelyezése a török hódoltság területén jelzik a francia erőket is felvonultató 1664-es keresztény szövetségre v r  feladatokat és távolabbi célokat: a városok biztosítását vagy visszavételét és az ország felszabadítását.

A magyarok viszonylag ritka említése a címekben persze nem jelenti azt, hogy a művekben ne lenne szó róluk, ahogy ezt például Jacques Bongars *Rerum Hungaricarum scriptores varii* című munka francia részeiben látjuk.¹⁴ Itt kell megemlíteni, hogy a 16–17. századi m veltebb franc  k latinul, olaszul és németül is olvashattak Magyarország múltjáról és akkori jelenéről. Több esetben pedig a franc  ul kiadott könyvek más nyelven már kinyomtatott munkák ford t s i voltak. Ezt a címek is jelzik néha. Leggyakrabban németül megjelent munkák lettek átültetve franc  ra. Ez történt a Bethlen Gábor magyarors gi beavatkozását védő Szenci Molnár Péter *Querela Hungariae – Magyarország panasza* (Kassa, 1620) című könyv esetében: a latin változat német, majd francia nyelven is napvilágot látott Heidelbergben.¹⁵ A német munkákon kívül van példa latinból, lengyelb l, olaszból fordított nyomtatványokra is. Martin Fumée 1594-ben Párizsban megjelent „Magyarors gi zavarok története” (*L’His-*

13 Berey 1664. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53027499h/f1.item>; a letöltés időpontja: 2021. október 30.

14 Gausz 2018, 108.

15 Bihl–Epting 1987, 48.

*toire des Troubles de Hongrie*¹⁶) pedig jelzi, hogy egy könyv több másik munka fordítását is egybeszerkeszthette: a szerző Brodarics István *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio* (1528) írását fordította latinból franciára, valamint Ascanio Centorio degli Ortensi *Commentarii della guerra di Transilvania* (1565) című művét olaszból tette át franciára¹⁷.

Fumée munkája jelentős volt, hiszen nemcsak Franciaországban ismertette a 16. század magyarországi bonyodalmait, de Angliában is egy 1600-ban készült angol fordítás révén¹⁸. Pierre de L'Estoile párizsi polgár szerint Fumée könyve „nagyon szép történet, és hasznos is, és már nem kapható” (*une très belle histoire, et utile, et qui ne se trouve plus*). A híres francia naplóíró ezt a véleményét 1607. május 23-án jegyezte le, amikor Jérémie Périer párizsi könyvárus visszaadta neki a három és fél évvel azelőtt (1603. október 1-én) kölcsönbe kapott kötetet.¹⁹ Ebben az időben Périer tervezte Fumée munkájának új és kiegészített kiadását. Ez meg is történt 1608-ban, de Rouen-ban Robert Fouet nyomdász és könyvárus által, aki számára Nicolas de Montreux írta meg Fumée folytatását „A török háborúk egyetemes története 1565-től az 1606-ban létrejött fegyverszünetig” cím alatt (*Histoire universelle des guerres du Turc, depuis l'an 1565 jusques a la trefve faicte en l'annee 1606*). Ez a kiadás mutatja a Magyarország iránti érdeklődés továbbélését, amit Pierre de L'Estoile munkája jól illusztrál. A francia királyi kancellárián dolgozó naplóíró érdeklődéssel követte Magyarország múltját és akkori jelenét. Fumée könyve mellett megvolt neki Antonio Bonfini (1427–1503) *Rerum Ungaricarum decades* című munkájának valamelyik kiadása, amelyet 1608. február 20-án kölcsön is adott Charles Chrestien barátjának, aki egy jelentős francia humanista, Florent Chrestien fia volt.²⁰ 1608. március

16 A könyv teljes címe: *L'Histoire des Troubles de Hongrie contenant la pitoyable perte et ruine de ce royaume et les guerres advenües de ce temps en iceluy, entre les Chrestiens et les Turcs*. M. Sonnius, Paris, 1594.

17 Desarbres 2015, 330, 336.

18 *The historie of the troubles of Hungarie containing the pitifull losse and ruine of that kingdom, and the warres happened there, in that time, betweene the Christians and Turkes*. By Mart. Fumée Lord of Genillé, Knight of the Kings order. Newly translated out of French into English, by R.C. [Rooke Chrch] Gentleman London, Felix Kyngston, 1600.

19 L'Estoile 1982, VIII, 296.

20 L'Estoile 1982, IX, 46, 89, 91, 93–94.

28-án pedig L'Estoile megvette a „Magyarországi béke” (*Paix de Hongrie*) című nyomtatványt,²¹ amely Párizs utcáin terjesztette a magyar rendek és II. Mátyás közti pozsonyi egyezség hírét.²² A magyarországi háborúk és békék annál is inkább lekötötték a franciák figyelmét a 16. század végén, mivel éppen akkor lábaltak ki lassan több mint negyvenéves vallásháborújukból (1562–1598). Az 1526 utáni magyar eseményeket tárgyaló Fumée könyve éppen IV. Henrik királlyá felkenésének és párizsi bevonulásának évében jelent meg felhívva a még részben továbbra is megosztott francia társadalmat a belviszályok és belháborúk lehető leggyorsabb lezárására.²³ A magyar történelem így elrettentő példák táráként került a francia olvasók elé nemcsak Fumée írásában, de a francia királyi könyvtáros, Jacques-Auguste de Thou (1553–1617) által 1604 és 1617 között írt egyetemes történet lapjain is (*Historiae sui temporis*)²⁴. Ezért mondta Pierre de L'Estoile, hogy Fumée története „hasznos”. A naplóíró által használt „szép” jelzőt értelemszerűen csak a mű kivitelezésére és külsejére kell érteni.

A Fumée által 1594-ben választott „Magyarországi belviszályok története” (*Histoire des troubles de Hongrie*) cím annyira jól illett a témához, hogy az 1608-ban új és bővített kiadásban csak kicsit változtattak rajta – „Magyarországi és erdélyi belviszályok általános története” (*Histoire générale des troubles de Hongrie et Transilvanie*) – és Claude Vanel át is vette 1685 és 1688 között írt törökellenes felszabadító hadjáratokról szóló munkájának címeként.²⁵ A 18. század elején pedig a II. Rákóczi Ferenc mellett működő Brenner Domokos prépost (1674–1721) által Magyarország legitim kormányzati berendezkedéséről írt művének főcíme – „Magyar forradalmak története” (*Histoire des Révolutions de Hongrie*²⁶) – emlékeztet a Fumée és Vanel által használt címszerkezetre.

21 L'Estoile 1982, VIII, 285.

22 Pálffy 2015, 83.

23 Harai 2012, 16–17. Desarbres 2015, 324–327.

24 Michaud 1993, 73.

25 Vanel Claude: *Histoire des troubles de Hongrie*. Veuve C. Blageart – G. de Luines, Paris, 1685–1688.

26 A könyv teljes címe: *Histoire des Révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement. Avec les Mémoires du Prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin et ceux du comte Betlem Niklos [sic] sur les Affaires de Transylvanie*. Hága, 1739.

Legyen szó belviszályokról vagy forradalmakról, az említett átfogó művek cím-választása jelzi az 1526 utáni magyar események belső és külső erők együttes működésének betudható nyugalanságát. Az 1756-ban megjelent *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* című könyvében Voltaire pedig azt mondja, hogy „mindazok közül a népek közül, melyek e történelemben elvonultak szemünk előtt, egy sem volt olyan szerencsétlen, mint a magyarok.”²⁷ Talán Voltaire hatására is, az 1788-ban Párizsban kiadott viseletek gyűjteményének magyar történeti összefoglalójában Sylvain Maréchal (1750–1803) nem véletlenül mondja, hogy Magyarország története a „sors változékonyságainak szüntelen színháza” (*théâtre continuel des vicissitudes de la fortune*).²⁸ Ez a zaklatott sors a magyarok személyiségére is kihatott, mint ahogy arra több, Magyarországon megforduló francia is utalást tesz. Az egyik legjobb példa erre talán a II. Rákóczi Ferenc mellett dolgozó Alleurs márkai titkára, Chamillard, aki szerint a fejedelem „igen szellemes”, és akinek „éles esze és ítélőképessége van, melyet, úgy látszik, azok a szerencsétlenségek fejlesztettek ki benne, melyeken átment”.²⁹

A Francia Királyságba eljutó információk csatornái

A rendelkezésre álló források és napvilágot látott kutatások alapján négy nagy olyan csoportot lehet megkülönböztetni, amelyek információkat juttattak el Franciaországba Magyarországról és a magyarokról: 1. diplomáták, 2. katonák, 3. egyetemisták, tudósok és mérnökök, 4. kereskedők, művészek és mesterek. E négy csoportba tartozó személyek lehettek Magyarországra és Erdélybe látogató franciák vagy Franciaországba, illetve Nyugat-Európába látogató magyarok és erdélyiek. Legyen szó franciákról vagy magyarokról, Franciaország felé nemcsak személyes élményekkel és beszámolókkal mehettek, hanem a Ma-

27 Idézi Eckhardt 1927, 158. Fordította: Birkás 1948, 72.

28 Maréchal 1788, 3.

29 Idézi Birkás 1948, 70.

gyarországról szóló külföldön megjelent nyomtatványokkal is, mivel az általunk vizsgált ismert kiadási hellyel rendelkező 146 francia nyelven megjelent nyomtatványból 38 – tehát az adatok 26%-a – Franciaországon kívül, holland (Amszterdam, Hága és Leiden), svájci (Bázel és Genf), német-római birodalmi (Bécs, Frankfurt, Heidelberg, Köln, Lipcse, Regensburg) és spanyol-németalföldi (Brüsszel, Mons és Lille) városokban jelent meg.³⁰ A külföldön napvilágot látott, francia nyelvű nyomtatványok aránya akkor sem változik, ha a hamisan megadott egy-két kiadási helyet leellenőrizzük: például a Thököly Imre harcait írásaival támogató protestáns Jean Le Clerc Köln városát jelöli meg kiadási helyként 1693-ban, de valójában holland kiadási helyről, talán Amszterdamról van szó a valóságban.³¹

A négy információt szállító csoport között néha átfedésekkel találkozunk. Például 1574-ben a Báthory Istvánhoz küldött diplomata Thomas Le Normand Magyarországon harcolt az 1560-as években és több ismerőse volt Erdélyben Gyulafehérvárhoz közel, akiket követsége során meg is látogatott.³² 1626–1628-as években Bethlen Péter és kísérete európai egyetemjárása csak német, holland, angol és olasz intézményeket érintett, viszont az Angliából való visszajövetelkor sok időt töltött Franciaországban, ahol XIII. Lajossal, Medici Mária anyakirálynővel és Richelieu bíborossal is találkozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem diplomáciai törekvéseinek keretében.³³ A II. Rákóczi Ferenc udvarába diplomataként küldött Des Alleurs márki³⁴ pedig altábornagyi rendfokozatú katonatiszt volt XIV. Lajos hadseregében³⁵, ami jelzi, hogy a diplomáciában gyakran hadügyi kérdések és katonák játszottak vezető szerepet.

Vannak olyan utazók is, akiket nem teljesen lehet egyik csoportba sem beilleszteni. Főleg 16. századi, protestáns nemesi utazókról van szó, akiket érdekeltek a magyar események, de nem harcoltak a törökök ellen és nem volt ismert

30 A 21 nyomtatvány kiadási helye ismeretlen.

31 Köpeczi 1985, 68.

32 PL 1574.

33 Hámori Nagy 2020, 139–147.

34 Pierre Puchot Des Alleurs márki (?-1724), Clinchamps grófja, a francia király követe a Fényes Portánál 1710–1714 között. (A lektor)

35 Tóth 2012, 71.

diplomáciai küldetésük. Az első jelentős ilyen utazó Philippe Duplessis-Mornay, aki Magyarország nyugati részét Ausztriából Morvaország felé haladva látta 1571-ben³⁶ (Pozsonyban biztosan járt). Valószínűleg a török támadásoknak kitett királyság érdekelhette a később Navarrai Henrik udvarában kulcspozíciót ellátó befolyásos politikust. 1597-ben Jacques Esprinchard a Duna vonalát követte Bécs és Esztergom között oda és vissza. Ez a La Rochelle-i polgár látta természetesen Pozsonyt és Komáromot és útleírásában beszámol arról, amit a törökellenes harcok néhány eseményéről látott-hallott.³⁷ Henri (II) de Rohan herceget (1579–1638) is ez érdekelte rövid Magyarországi átutazása során, bár katolikus honfitársaival ellentétben nem vett részt a harcokban. IV. Henrik másod-unokatestvérének révén a franciaországi protestáns körök személyes beszámolót kaptak a kereszténység magyar védőbástyájáról.

Diplomaták

A francia király és alattvalói többféleképpen értesültek Magyarországról. A Valois (1589-ig) és Bourbon (1589-től) uralkodók kapták természetesen a legtöbb információt állandó és rendkívüli követeiken keresztül. A francia király Bécset, Prágát, Krakkót, Varsót, Velencét és Isztambult is magába foglaló követi hálózatára támaszkodva több irányból és több forrásból, egyszerre vagy elcsúsztatva beérkező információkból rakta össze Magyarországra vonatkozó politikáját, amelyben a Habsburgok nyugtalanítása és lefoglalása rendszeres cél volt a török hadak, a magyar rendek és az erdélyi fejedelmek bevonásával. Az isztambuli francia követ az oszmán fővárosban tartózkodó erdélyi követtel is sokszor érintkezett. Igyekezett információkat kicsalni tőle, hiszen a magyar ügyekben érdekelt erdélyi diplomácia a szultán, illetve a protestáns hatalmak terveivel kapcsolatban is kiegészítő információforrás lehetett a 16–17. században.³⁸ A 17. század elején Franciaországban hosszabb időt eltöltő, majd az isztambuli

36 Daussy 2002, 51, 54.

37 Chatenay 1957, 159–164.

38 Harai 2011, 55–57.

francia követségen tartózkodó erdélyi Bornemisza Ferenc esete mutatja, hogy a francia diplomácia kihasználta minden lehetőséget látóköre kiszélesítésére és a kapcsolatok esetleges elmélyítésére.³⁹ Nem véletlen, hogy ez a nemes fontos szerephez jutott Bethlen Péter európai körútjának franciaországi szakaszában 1628-ban.⁴⁰

A hazánkról Párizsban alkotott kép formálásában jelentős szerep jutott a Magyarországra, illetőleg Erdélybe küldött francia követeknek (pl. Thomas Le Normand küldetése Báthori Istvánhoz 1574-ben,⁴¹ Angoulême hercege által vezetett tárgyalás Bethlen Gáborral 1620-ban⁴² és Des Alleurs márki tevékenysége II. Rákóczi Ferenc udvarában 1705 és 1710 között⁴³) és az onnan Franciaországba érkező magyar és erdélyi követeknek (pl. Statileo János erdélyi püspök követsége I. Ferencnél 1528-ban⁴⁴; Bethlen Miklós megkereste Turenne-t és Colbert-et 1664-ben⁴⁵ és Vetési Kökényesdi László Versailles-ban járt XIV. Lajosnál 1708–1709-ben⁴⁶). Ezek a követségek lehetővé tették a közvetlen kapcsolatokat és a követek ismeretszerzését a meglátogatott területekről. Voltak olyan francia követek is, akik csak átutaztak Magyarországon, illetőleg Erdélyen Konstantinápoly felé (pl. Jacques Bongars 1585-ben⁴⁷ és Courmenin báró 1621-ben⁴⁸) vagy Konstantinápolyból indulva Párizs felé (pl. Sancy báró 1619-ben⁴⁹), de az ilyen átutazások is jó alkalmat kínáltak kapcsolatok ápolására és adatgyűjtésre.

A közvetett francia–magyar diplomáciai érintkezésekben nagy szerep jutott Velencének, Bécsnek és néha Varsónak is. A dalmát származású erdélyi püspök Statileo János 1540-ben levelezett a velencei francia követtel, Guil-

39 Harai 2016, 43–44.

40 Kruppa-Monok 2009.

41 PL 1574, 63–93.

42 Hámosi Nagy 2013, 68–70.

43 Tóth 2012, 71–99.

44 Sörös 1916, 23–24.

45 Vajda 2009, 204.

46 Tóth 2012, 94–99.

47 Gausz 2016, 138.

48 Molnár 2007, 42.

49 Harai 2013, 93–94.

laume Pellicier maguelone-i püspökkel, aki aztán továbbította az információkat I. Ferenc és a francia politikai elit tagjai felé.⁵⁰ Batthyány Boldizsár pedig a bécsi magyar királyi udvar segítségével lett francia királyi apród 1559 és 1561 között, hiszen I. Ferdinánd király fia, Miksa – a későbbi magyar király (1564–1576) – adott neki ajánlólevelet.⁵¹ Bár a nyugat-magyarországi főúr nem hivatalos diplomataként tartózkodott a francia udvarban, jelenléte azonban elősegítette a magyar–francia kapcsolatokat, így a vele érintkező francia nemesek és polgárok az egyik lehető legjobb forrásból értesülhettek Magyarországról. A 18. században még több magyar főúr fordult meg Bécsben, mint a 16–17. században, akik kapcsolatba kerültek a francia követséggel. Például az 1771 és 1774 között a császári fővárosban szolgáló francia nagykövet, Louis René Edouard de Rohan-Guémené bíboros-herceg (1734–1813) megismerkedett Eszterházy Ferencsel és Eszterházy Miklóssal, akik meghívták a cseklészi és a „magyar Versailles”-nak nevezett eszterházai (fertődi) kastélyokban rendezett pompás ünnepségekre 1772 májusában és júniusában.⁵² A XV. Lajos képviselője mellett dolgozó Antoine-Joseph Zorn de Bulach elzászi nemes többször is ellátogatott Magyarországra, és egy hosszabb utazást is tett a Dunántúlon. A bécsi és a velencei francia követségek mellett a varsóit is érdemes említeni, mert voltak olyan időszakok, amikor kiemelten fontos szerepet játszott. Például 1674 és 1683 között több francia megbízott is megfordult Erdélyben és „a kapcsolatok közvetlen irányítója a mindenkori varsói francia követ” volt, aki levelezett az elküldött megbízottakkal, a Magyarországra érkező francia katonatisztekkel, a francia udvarral, más országokba delegált francia követekkel és a Lengyelországba menekült magyar urakkal Magyarországot és Erdélyt érintő kérdésekről.⁵³

50 CCGA (1530–1560), 162.

51 Eckhardt 1943, 38.

52 Birkás 1948, 80.

53 Héjjas 1993, 1026.

Katonák

A királyi udvar és a francia arisztokrácia egy része közvetlenül is kapott információkat Magyarországról a törökök ellen harcoló francia nemesektől, illetőleg azok kíséreitől magyarországi tartózkodásuk alatt és után: említhetjük Guise herceget és Mayenne márkit a lotaringiai házból és az őt követő urakat 1566-ban⁵⁴; Boppard bárót 1596 és 1598 között;⁵⁵ Vaubecourt bárót 1595 és 1602 között,⁵⁶ akinek Győr visszavételében játszott szerepére még a 18. századi utazók is emlékeztek;⁵⁷ Jean de Bassompierre-t 1599-ben;⁵⁸ Chaligny grófot 1600-ban;⁵⁹ Mercœur herceget 1600–1602-ben;⁶⁰ Nevers herceget 1602-ben;⁶¹ François de Bassompierre-t 1603-ban⁶² és Laval grófját 1605-ben.⁶³ A később filozófusként hírnevet szerző René Descartes 1621-ben járt Magyarországon a Bethlen Gábor ellen harcoló császári csapatokkal.⁶⁴ 1664-ben 113 francia nemesi önkéntes vett részt a török ellenes hadjáratban és a szentgotthárdi ütközetben⁶⁵. Köztük voltak például Brissac és Sully hercegek, Guitry, Puysieux, Villeroy és Rochefort márkik, Coligny grófja, Canaples, Saint-Aignan, Sery, Saulx és Treville, Troisvilles grófok, valamint Briançon ura, aki Puysieux márkí testvére volt.⁶⁶ A tizenöt éves háborúhoz hasonlóan most is képviseltette magát a lotaringiai ház, de most egyenesen a lotaringiai herceg, V. Károly képében,⁶⁷ aki az 1680-as években még nagyobb szerepet vállalt a Magyarországot felsza-

54 Sandberg 2015, 362–363.

55 Sahin-Tóth 1997, 497–507.

56 Sahin-Tóth 1997, 507–513.

57 Birkás 1948, 86.

58 Sahin-Tóth 1997, 527.

59 Sahin-Tóth 2006a, 120–123.

60 Sahin-Tóth 1997, 335–367.

61 Sahin-Tóth 2006b, 372–376. Grimmer 2021, 88–90.

62 Sahin-Tóth 1997, 528–537.

63 Marolles 1656, 7.

64 Hildesheimer 2010, 114.

65 Tóth 2007, 149–154.

66 Arnoux 2017, 170–178.

67 Tóth 2017a, 208–218.

badító háborúban. A Bassompierre (Jean és François) és a Brûlart (Puysieux márki és Briançon ura) fivérek, valamint a lotaringiai házba vagy annak vonzáskörébe tartozó arisztokraták példái mutatják, hogy a Magyarországon zajló törökellenes harc a vitézség és a keresztény hit védelmezésének kiemelt színtere volt a francia nemesi családok és rokonságok számára több generáción keresztül. Az elesettek (pl. Mercœur herceg) magyarországi harci tetteiről levelek, gyászbeszédek, versek, történeti összefoglalók szóltak, míg a Franciaországba visszatérők személyesen számolhattak be a királynak, a királyi udvar tagjainak és a tartományok elitjeinek. Több esetben a harci eseményeket naplókban és emlékiratokban is lejegyezték a prominens résztvevők (pl. François de Bassompierre⁶⁸ és Coligny grófja⁶⁹) vagy kíséretük tagjai (pl. a Brissac herceggel utazó Le Maistre apát 1664-ben⁷⁰ és a lotaringiai V. Károly titkáráként dolgozó Le Bègue apát, aki a herceg mellett harcoló testvérétől is kapott részletes tájékoztatást az 1680-as évek hadjáratainak részleteiről⁷¹). Ezek az írások sokáig csak a szerzők leszármazottjai számára voltak hozzáférhetők és általában csak a 18–19. században kezdtek napvilágra kerülni részletekben, majd a 20–21. században bővebb vagy teljes kritikai kiadásokban.

Nem lehet elfeledkezni arról, hogy a 18. század első harmadában a francia királyi hadsereg három magyar eredetű huszárezredet is magában foglalt: a Ráttky-ezredet (Ráttky György vezetése alatt) 1707-től, a Bercsényi-ezredet (Bercsényi László parancsnoksága alatt) 1719-től és az Eszterházy-ezredet (Eszterházy József Bálint felügyelete alatt) 1735-től. A három ezred állományából sokan harcoltak II. Rákóczi Ferenc hadseregében 1711 előtt. Ezek az egységek ezért magyar többségűek maradtak egészen a 18. század második feléig. A vezénylés nyelve is a magyar volt. A tisztek beszéltek franciául már az ezredek felállításakor és a huszárok egyre inkább elsajátították a francia nyelvet is az évek-évtizedek múlásával. A nyelven kívül az egyenruhák is az ezredek magyar eredetére utaltak. Az ezredek nemes főtisztjei bejáratosak voltak a királyi ud-

68 Lemoine 2012.

69 Garapon 2017, 160–165.

70 Harai 2017, 181–186.

71 Tóth 2017b, 8–12.

varba és az ezredeket elszállásoló városok elitjeinek körébe.⁷² Bercsényi László még a francia marsalli méltóságot is megkapta XV. Lajostól 1758-ban.⁷³ Sajátos intézményi helyzetük és a francia társadalomban való mindennapos jelenlétük teszik az említett huszárezredeket a franciaországi magyarságkép fontos forrásává a 18. században.

Egyetemisták, tudósok és mérnökök

Az Európában tanuló egyetemisták egy másik jelentős információs csatornát képeznek. Bár Franciaország nem volt a magyar diákok által leglátogatottabb országok élmezőnyében a 16–18. században, az eddigi kutatások több tucat olyan személyről tudnak, akik francia egyetemeken hosszabb vagy rövidebb időt töltöttek, főleg a 16. század első felében.⁷⁴ Ezek közül természetesen kiemelkedik a párizsi Sorbonne, de más városok egyetemei (pl. Orléans, Poitiers, Bourges és Montpellier) is vonzották a magyar diákokat. A nagyszombati Zsámboki János (Johannes Sambucus) és a horvát származású, de budai születésű Dudith András vált közülük a legismertebbé a 16. században.⁷⁵ Mindkettő munkáira felfigyeltek az európai humanisták, akik közül többet személyesen is ismertek vagy akikkel levelezésben álltak.⁷⁶ Az egyetemi peregrináció fontos szerepet játszott tudóshálózatuk kiépülésében és a Magyarországgal kapcsolatos információk terjedésében. Mint más diákok esetében az olasz egyetemek célállomásaik között voltak, időrendileg megelőzve vagy követve a francia egyetemi éveket: Zsámboki a Sorbonne-ról indult a padovai egyetemre 1553-ban, míg Dudith pont ebben az évben érkezett Párizsba Padovából.

A francia egyetemen tanuló magyar diákokon kívül fontos megemlíteni, hogy a holland, német, svájci és olasz egyetemeken tanuló magyar diákok közül többen ellátogattak Franciaországba vagy átutaztak azon, és így ők is hozzájá-

72 A franciaországi magyar huszárokról lásd Tóth 2000.

73 El Hage 2012, 77–78, 211, 543, 554.

74 Gabriel 1986, 159–160, 171–172. Szögi–Varga 2018, 37–38.

75 Szögi–Varga 2018, 37.

76 Almási 2009.

rulhattak a franciaországi magyarságkép alakulásához.⁷⁷ Erre akkor is volt valamilyen lehetőség, ha nem utaztak, hiszen német, holland, de főleg svájci és olasz egyetemeken sok francia diák is volt, akikkel kapcsolatba kerülhettek. Jacques Bongars római tanulmányai idején találkozott a jezsuita Szántó (Arator) István-nal az 1570-es évek második felében.⁷⁸ Pierre Lescalopier pedig padovai diákéveiből ismerte somlyói Báthori Istvánt, az erdélyi fejedelem unokaöccsét.⁷⁹ Sok esetben a katolikus, illetve protestáns egyetemi és egyházi hálózatok terjesztették a magyarok, illetve a Magyarországon zajló események hírét.

Az egyetemisták mellett francia vagy francia nyelvű tudósok is jártak Magyarországon. Az egyik legismertebb példa Charles de L'Écluse (1526–1609) természettudósé. A magát latinul Carolus Clusiusnak hívó vallon Bécsben ismerkedett meg Batthyány III. Boldizsárral (1537–1590), aki többször meghívta nyugat-magyarországi birtokaira botanikai kutatások végzésére.⁸⁰ A tudós a korabeli európai humanista hálózatának egyik jelentős tagja volt, akin keresztül Batthyány – és más magyar arisztokraták is, mint például Istvánffy Miklós (1538–1615)⁸¹ – információkat kaphattak és adhattak a nyugat-európai, köztük francia értelmiségi elit tagjainak. A magyarországi és erdélyi bányák és az ott alkalmazott eljárások több francia tudóst vonzottak. A matematikus és csillagász Jean-Baptiste Morin (1582–1656) „1615-ben tanulmányozza az alsó-magyarországi bányákat és részletes leírásukat publikálja”. Több mint száz évvel később, „Montesquieu, aki fiatal korában behatóan foglalkozott fizikai kérdésekkel is, magyarországi tartózkodása során (1728) meglátogatja Körmöcbányát, Selmezbányát, Besztercebányát és Újbányát is” és az „itt szerzett műszaki-természettudományi tapasztalatairól – az úrvölgyi rezet tartalmazó forrásokról, a kontinens egyik első, Újbányán működő gőzgépéről (»tűzgépéről«) – három tanulmányban számol be Franciaországba való visszatérése után”. 1758–1759-ben Antoine-Gabriel Jars (1732–1769) és Jean-Pierre-François Guillot-Duhamel (1730–1816) jártak Magyarországon bányászati és kohászati tanulmányúton. Erről a *Voyages métallurgiques* (Gabriel

77 Szabó–Tonk 1992, 27, 53, 116, 209, 226–227, 274–275.

78 Gausz 2018, 95.

79 PL 1574, 82.

80 Bobory 2006, 68–69.

81 Gáyer 1927, 164.

Regnault, Lyon, 1774–1781) című mű harmadik kötetében részletesen beszámolnak, hiszen „kétszáz oldalt meghaladó terjedelemben ismertetik – elsősorban – a Selmebányái ércbányászatot, ércelőkészítést és kohászatot, a magas színvonalon álló gépi berendezésekkel együtt.”⁸² Utánuk hasonló tanulmányúton jár Magyarországon Antoine-Grimald Monnet (1734–1817) 1770-ben, valamint Jean-Henri Hassenfratz (1755–1827) és Antoine-Marie Lefebvre d’Hellancourt (1759–1813) 1782-ben. Ezeket az utazókat nemcsak a bányák, hanem a Selmebányán 1763 és 1770 között létrehozott Bányászati Akadémia is érdekelte. Ez a felsőoktatási intézmény híres volt egész Európában és inspirálta a 18. század végén átszervezett francia bányászati és kohászati rendszerért felelős szakembereket.⁸³ A magyarországi bányászat jó francia fogadtatását az is mutatja a 18. században, hogy Magyarországról bányászok is mentek Franciaországba, és öregbíthették hazájuk hírnevét. Ennek a jelenségnek az egyik ismert példája a dévai Csernitz Ferenc, aki a bretagne-i Poullaouën bányájában dolgozott.⁸⁴

Kereskedők, művészek és mesterek

A Franciaország felé irányuló információs csatornák közül a kereskedőké és a művészeké talán a legkevésbé ismert. A Bécsben is tevékenykedő francia Jean (vagy Johann) Aubry könyvkereskedő kapcsolatban állt Batthyány Boldizsárral és nem kizárt, hogy a főúr vele már 1559–1561-es franciaországi útja során találkozott.⁸⁵ Henri Estienne, a befolyásos nyomdász és könyvkereskedő dinasztia híres képviselője 1575-ben járt Magyarországon. Ő is szintén bécsi tartózkodása közben látogatott át Magyarországra, „talán Pozsonyban fordult meg és Zsámboki János kalauzolta, aki ebben az időben császári tanácsnok s történetíró volt, akinek Pozsonyban gyakran akadt dolga.”⁸⁶ A művészek kö-

82 Az 1615 és 1782 között Magyarországon bányászati tanulmányúton járt franciákra vonatkozó információk és idézetek forrása: Zsámboki 2005, 186–187.

83 Zsámboki 2005, 190–191.

84 Mathorez 1919, 282.

85 Bobory 2006, 66.

86 Birkás 1948, 32.

zül is többen Bécsből jöttek Magyarországra. 1618-ban a „lantos, zeneszerző, drámaíró és költő” Charles de Lespine II. Ferdinánd koronázására érkezik Pozsonyba, majd a Konstantinápolyba küldött Ernst von Mollard császári-királyi követtel hajózott a Dunán Nándorfehérvárig.⁸⁷ 1681-ben pedig a császári fővárosból érkezik Sopronba az író Jean-François Regnard, aki a magyar országgyűlés forгатának tanúja⁸⁸.

A Franciaországban járó magyar művészek közül ismert Bakfark Bálint lantművész, akinek lantkompozícióit Lyonban adták ki 1552-ben a lyoni érsek, François de Tournon (1489–1562) bíboros támogatásával (*Intavolatura Valentini Bacfarc Transilvani Coronensis*).⁸⁹ A mű párizsi kiadása 1564-pedig II. Henrik francia király (1547–1559) támogatására is utal. Bakfark nagy hírnevét a 17. század elején készült több francia költemény is jelzi, hiszen az Európát bejárt erdélyi zenészt a kor nagy lantművészei között említik a versek.⁹⁰ A 16. század második felében feltűnik Párizsban egy Magyar János (Jean de Hongrie) nevű festő- és szobrászmester, aki 1575–1576-ban a festőket és szobrászokat tömörítő Szent Lukács céh képviselőinek választásán szavazatokat is kapott.⁹¹

A magyar mesterek hírneve a Magyarországon alkalmazott technikák franciaországi átvételével is terjedt. Ennek a jelenségnek két ismert példája van. Az egyik a magyar bőrcserzés (*hongroyage*), amely úgynevezett „magyar bőröket” (*cuirs de Hongrie*) adott rövidebb idő alatt timsó használatával, mint az addig használt növényi cserzőtechnika (*tannage végétal*). A magyar módra való bőrkikészítés kora újkori francia átvétele IV. Henrik uralkodására tehető (1589–1610), majd a magyar technikát használó francia tímárok céhe kiváltságot kapott 1680-ban XIV. Lajostól, aki 1702-ben létre hozta a magyar bőrök királyi manufaktúráját (Manufacture royale de cuir de Hongrie) Saint-Denis városában.⁹² A magyar típusú cserző technikát használó francia mestereket *hongroyeurs*-nek nevezték, s ez nyelvtörténetileg azért érdekes, mert a magyarokat nemcsak *Hongrois*-nak,

87 Birkás 1948, 63–64.

88 Birkás 1948, 64.

89 Haraszi 1929, 166–167.

90 Haraszi 1929, 170–175.

91 Mathorez 1919, 272.

92 A magyar típusú bőrkikészítés francia befogadásának forrása: Halasz-Csiba 2005.

de néha *Hongres*-nak is írták a 16. századi franciák. A másik kedvező fogadtatásban részesülő Magyarországon használt technika a 16–17. századi hímzésekben gyakori úgynevezett „magyar pont” (*point de Hongrie*) volt.⁹³ Ez gondosan megválogatott színes selyemfonalakat, „soronként kissé eltolódó” laposöltésekkel kialakított „zeg-zugos” mintákat használt és az „egyes színek, vagy színcsoportok között arany, vagy ezüst sorokat” is alkalmazott. Az így létrehozott motívumok és alakzatok aprólékosak voltak, és árnyalt hatást váltottak ki, s ez közel állt a „nyugat-európai ízléshez.”⁹⁴ A „magyar pont” motívumot nemcsak a hímzésben, de a parkettázásban is használták Franciaországban.

Magyarország természetrajza és lakosainak természete francia szemmel

A 16–18. századi francia szerzőket leginkább Magyarország története érdekli, de a királyság földrajzi és etnográfiai leírására is rendszeresen kitérnek. Az ország szépsége és gazdagsága sokszor a háborús pusztítások borzasztó képét ellensúlyozza a szövegekben. Az ország termékenysége rendszeresen visszatérő téma az útleírásokban, és az utazók sokszor a tokaji bort e termékenység jelképeként mutatják be. A borfogyasztás pedig többször a magyarok természetrajzának egyik kedvelt eleme. Az ország népét harciasnak, de jóindulatúnak és a franciák irányába nyitottnak ábrázolják a Galliából érkező utazók.

Egy termékeny ország

Győrnél járva 1600-ban, a már említett Rohan hercege a Kisalföldet igen szépnek és igen kedvelhetőnek tartja, mivel rendkívül jó a lovasságnak. Ez a sajátos katonai esztétikai látásmód teszi a „folyamatos síkságokat” (*plaines continues*)

93 László 1992, 84.

94 V. Ember 1972, 71.

a „világ legszebb tájává” (*les plus beaux paysages du monde*) a protestáns főúr szemében.⁹⁵ IV. Henrik keresztfia ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy bár nincs ennél termékenyebb vidék a földön (*le ciel ne couvre endroit de terre plus fertile*), a török háborúk miatt ott több koponya és csont van, mint búzamező vagy szőlő (*plus fertile de testes & os de morts que de champs de bled ou clos de vigne*).⁹⁶ 1670-ben Pierre Duval (1619–1683) földrajztudós és könyvkiadó kiemeli a magyar föld rendkívüli termékenységét, amelyet a Duna, Dráva, Száva és Tisza nagyban elősegítenek. Fontos számára a síkságok szépsége és nagy mennyiségű búzatermése, a bor-, és a sótermelés, illetve a vadak bősége, amely lehetővé teszi a szabad vadászatot.⁹⁷ 1674-ben, Charles Patin (1633–1693) is a föld termékenységét helyezi előtérbe, amikor azt írja, hogy Magyarország „egy csodálatra méltó ország” (*un país admirable*), hiszen a „magvak és a gyümölcsök itt annyira nagy számban vannak, hogy ilyen talán nincs is máshol a földön” (*les grains & les fruits y sont peut-être plus abondans qu'en pas un endroit de la terre*).⁹⁸ Jean-François Regnard azt jegyzi le 1681-ben, hogy Magyarország „a világ gabonában, borban, legelőkben leggazdagabb országa, most azonban romokban hever.”⁹⁹

1705-ben Chamillard, a II. Rákóczi Ferenc udvarában tevékenykedő francia megbízott titkára azt írja Erdélyről, hogy ez „Európa első és legtekintélyesebb fejedelemségeinek egyike s olyan termékeny, hogy nem is szólva arany-, ezüst- és sóbányáiról minden megterem benne, ami az élethez szükséges.”¹⁰⁰ A termékeny ország képét sokszor a polgárháborúk pusztításai és a háborús dúlások által okozott gazdasági nehézségek sötétítik be. Voltaire például azt írja 1756-ban, hogy „hiába helyezett el a természet ebben az országban aranybányákat, hiába vannak nagyszerű gabonatermő földjei és szőlei, hiába vannak erős, jó alakú és eszes férfiai, sivataggá vált, városai romba dőltek, mezeinek egy részét birtokosaik fegyverrel kezükben művelték, lakosai gabonájukkal s állatokkal földbe vájt falvakba temetkeztek el, nem maradt fenn más, mint körülbe-

95 Rohan 1646, 128.

96 Rohan 1646, 254.

97 Duval 1670, 592–593.

98 Patin 1674, 28.

99 Idézi Birkás 1948, 64.

100 Idézi Birkás 1948, 70.

lül száz vár, melyeket tulajdonosaiknak állandóan a törökök és németek ellen keltett védelmezniük.”¹⁰¹ Voltaire véleményét osztja valamennyire az 1760-as évek második felében François-Xavier de Feller belga vallon jezsuita, aki szerint Magyarország „a világ legtermékenyebb országa”, bár ezt nem mindig jól használják ki az ország lakosai.¹⁰² Az Alföldről külön megjegyzi, hogy „nagyon termékeny, de elhanyagolt” és „műveletlen terület”, amelynek „nincs sem fája, sem köve, sem rendes ivóvize, nagy részén nem lát az ember mást, mint eget s fűvet, nincs rajta ház, nincs fa, nincs semmi, amin a szem megakadhatna.”¹⁰³ 1772-ben a bécsi francia követséghez tartozó és Magyarországra látogató Antoine-Joseph Zorn de Bulach úgy látja, hogy az ország termékenységet nem használják eléggé ki, mivel „a föld általában rosszul van művelve és sok a parlagon heverő terület.”¹⁰⁴ 1783-ben Edme Mentelle (1730-1815), Artois grófjának történetírója Magyarországot általában „hideg és egészségtelen” (*froid & mal-sain*) területnek véli, de ő is elismeri, hogy a föld termékeny búzában, bővelkedik borban, gyümölcsben és sok arany-, ezüst-, réz-, vas- és higanybányában.

A termékeny ország jelképe: a tokaji bor

Az ország termékenységének és mezőgazdaságának kiemelkedő jelképe a tokaji bor. 1670-ben Pierre Duval azt írja, hogy a külföldre szállított kiváló magyar borok közül „a tokaji a legmegbecsültebb” (*celui de Tokai est le plus estimé*).¹⁰⁵ Négy évvel később Charles Patin kiemeli a tokaji bor karakteres kellemességét, de a pálinkák erejét sem felejtí el.¹⁰⁶ 1681-ben Jean-François Regnard megerősíti a bor hírnevét, mivel Magyarország „legjobb borának a tokajit tartják.”¹⁰⁷ Jacques La Forest de Bourgon hasonlóan fogalmaz 1705–1706-ban: „Tokaj városának a

101 Idézi Birkás 1948, 72.

102 Idézi Birkás 1948, 90.

103 Idézi Birkás 1948, 86.

104 Idézi Birkás 1948, 79.

105 Duval 1670, 592–593.

106 Patin 1674, 28.

107 Idézi Birkás 1948, 64.

birtoka termeli az egész királyság legjobb borát” (*le territoire de cette Ville produit le meilleur vin de tout le Royaume*).¹⁰⁸ 1705-ben Chamillard is a tokaji borról beszél, bár azt nem nevezi meg. Szerinte a magyarok „nagyon szeretnek jól enni-inni.”¹⁰⁹ A magyar bor, amelyről azt tartják, hogy a legjobb a világon, citromsárga színű, mint a moseli, édesebb és finomabb, mint a híres, dél-franciaországi frontignan-i muskotály és tüzes, mint a champagne-i bor. Sokat isznak és válogatás nélkül mind a férfiak, mind az asszonyok. Az asztalokon nagy kancsók állnak, amelyeket állandóan töltögetnek, nem csoda tehát, ha étkezés végén meglátszik rajtuk, hogy többet ittak a kelleténél.”¹¹⁰ 1711-ben Joseph Chambon (1656–1732) szerint a tokaji bor „a világ legkellemesebb fehérbora” (*le plus délicieux vin blanc du monde*), amely jól lehet szállítani, és amely hosszú ideig eláll.¹¹¹

Ezek az elismerő vélekedések jelzik a tokaji bor exportálásának fellendülését és ismertségének növekedését, amelyhez II. Rákóczi Ferenc nemzetközi jelenléte, jó francia kapcsolatai és Franciaországban töltött évei (1712–1715) nagyban hozzájárultak.¹¹² 1743-ban Joseph Valart pap (1698–1781) is megemlékezik arról, hogy Tokaj „híres remek borai miatt” (*renommé pour ses vins excellens*).¹¹³ 1783-ban Edme Mentelle megjegyzi művének Magyarországra vonatkozó részében, hogy „ebből az országból származik a kiváló tokaji bor” (*c'est de ce pays que vient l'excellent vin de Tokai*).¹¹⁴ Még a kritikusabb Charles-Marie d'Irumberry (1766–1847), Salaberry grófja is mértékletes kritikájában az 1790-es években, hiszen csak annyit mond, hogy „a fehér és elég édes” tokaji bor nem annyira jó, mint amilyen a hírneve.¹¹⁵

108 La Forest de Bourgon 1705–1706, 393.

109 Az Erdélyben járt francia megbízott, Roger Akakia erre ad egy kicsit túlzó példát Thököly Imrével kapcsolatban: „a fejedelem egész életében mást sem csinál, mint eszik, iszik, alszik és a Bibliát olvassa.” Héjjas 1993, 1029.

110 Idézi Birkás 1948, 70.

111 Chambon 1711, 391.

112 Figeac-Monthus 2011, 134.

113 Valart 1743, 116.

114 Mentelle 1783, 36.

115 Salaberry 1798, 77.

Egy harcias, nagyevő és jókedvű nép

A Magyarország lakosairól alkotott francia kép jóval változatosabb, mint a királyság földrajzáról és borairól alkotott kép. Az 1564-es Tokaj körüli törökellenes harcok francia szemtanúja, Jean de Malmidy bemutatja a császári-királyi seregben szolgáló huszárokat és hajdúkat, akik „magyar lovasok és gyalogosok” (*Hossars & Haiduc, c'est à dire, gens de cheval & de pied Hongrois*).¹¹⁶ Ami a huszárokat illeti, fegyverzetükben és ruházatukban hasonlóak a török lovasághoz, akikkel hatékonyan és furfangosan veszik fel a harcot.¹¹⁷ Malmidy csodálja a hajdúk ügyességét és gyorsaságát: „ezek a magyar gyalogosok általában szorosan követik a lovasságot a harctéren. Nagyon gyorsan elveszik a halottak és a legyőzöttek ruháját és felszerelését. Ha találnak köztük megítélésük szerint elég zsíros egyént, akkor felnyitják annak hasát és a belőle nyert zsírból olyan kenőcsöt készítenek, amivel sebeiket gyógyítják.”¹¹⁸

Száz évvel Malmidy után, Charles Le Maistre apát részletes leírást ad a magyar katonákról, akiket a szentgotthárdi ütközet előtt látott 1664-ben. A Batthyány gróf által vezetett 6 000 katonáról van szó, akik az apát szerint „jó kiállításúak és jól felszereltek” (*bien faits et bien équipés*), fegyverzetük, lovaik felszerelése és ruházatuk törökösek, de turbán helyett hosszas és szélein szőrmével ellátott vászon süveget hordanak. A magyar katonákat vitéznek és hatékonynak mutatja be a francia utazó. Le Maistre a gróffal társalgott is latin nyelven és a magyar nemes „igen civilizált és igen méltó ember” (*homme fort civil et fort honneste*) benyomását keltette. Egy másik magyar úrral beszélve pedig egyenesen franciabarát hangvételt tapasztalt.¹¹⁹

Pierre Duval azt jegyzi le 1670-ben, hogy „szinte az összes magyar harcias, kegyetlen és nagyevő” (*les Hongrois sont presque tous guerrier, cruels, & grands mangeurs*), „ruháik és erkölcsük nem nagyon térnek el a törökökétől”

116 Malmidy 1565, A IIIIr.

117 Malmidy 1565, C IIIr.

118 Malmidy 1565, C IIIv–C IVr.

119 Harai 2017, 199–201.

(*leurs habits, aussi bien que leurs mœurs, ne sont pas beaucoup differens de ceux des Turcs*), „nyelvük majdnem teljesen egyedi” (*leur Langue est presque toute particulière*) és „használják a latint, szlavónt, törököt és a németet” (*le Latin, l’Esclavon, le Turc et l’Aleman sont en usage parmi eux*).¹²⁰ A harciasság mellett más vonások is megörökítésre kerültek néhány szerzőnél. Joseph Chambon (1656–1732), aki találkozott Thököly Imre titkárával Lengyelországban a magyarokat például a délnyugat-franciaországi Gascogne lakosaihoz hasonlítja, mivel „nyíltak és jókedvűek megnyilvánulásaikban” (*ils sont ouverts & heureux dans leurs expressions*).¹²¹

1705-ben Chamillard (Chamillart), valószínűleg a francia hadügyi miniszter Michel Chamillart (1654–1721) rokona is kitér a magyarok és a katonaszkodás közötti szoros kapcsolatra: „Valamennyien katonák, mégpedig inkább lovasok, mint gyalogosok. Ha lovon ülnek, oldalukon szablya van, nyeregkápájukon pisztolyok, vállukon két szíj, egyikén karabély, a másikon puskapor- és tölténytáska. Nyergük fából van, rajta állatbőrrel leterített vánkös.” A francia titkár részletes leírást is ad az általa tipikusnak vélt magyar férfi és női viseletekről: „Bélelt sapkát, zsinóros, begombolt, testhez álló s a nadrágig érő zseb-nélküli kabátot viselnek, derekukon selyemövet, a kabát felett pedig rövid, bélelt mentét, mely övig ér s melyet erős zsinórral megerősítve vállukra vetnek. Nadrágjuk szintén testhez álló, zsebe annak sincs (csak a kabátbélésben van zseb), egészen a lábfejig ér, alul kantárral, a lábukon sárga vagy vörös csizma, nagy sarkantyúkkal. Egyesek hosszú nyakravalót is hordanak, abba fűjják az orrukat s ivás után abban törlik meg a szájukat. [...] A nők fején kis vászon- vagy gyapjúfőkötő van, alatta hátul egész hosszában lecsüng befont hajuk, fölötte egy, két rőf hosszú fátyolt hordanak, melyet a nyakszirten megkötnék s melynek vége a befont hajjal lelóg. A leányok a fátyol helyett egy, két ujjnyi széles, arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel kihímezett bársonyszalagot viselnek. Felső ruhájuk testhez álló, felül prémes kabátka, elől zsinórral összehúzva, szoknyájuk rövid, lábukon kis bőrcsizma.”¹²²

120 Duval 1670, 594–595.

121 Chambon 1711, 390.

122 Idézi Birkás 1948, 70.

Ha Chamillard leírását összevetjük az 1788-ban megjelent magyar női (*Hongroise*) és férfi (*Hongrois*) viseletet ábrázoló színezett metszetekkel, akkor több ponton hasonlóságot fedezünk fel¹²³. A francia titkár egyedül a férfi csizma színét adja meg és az illusztráción látható csizma inkább a sárgás-barnás tónusnak felel meg. A két viseletben magyaros színek jelennek meg. A szöveges és a képi forrás összevetéséből látszik, hogy Chamillard sokkal részletesebben írja le a viseleteket, mint a későbbi viseletgyűjtemény, amelyben a magyarok harciassága már nem kerül előtérbe. Ugyan erről még szó esik a 18. század második felének útleírásaiban, de leginkább csak a külső hatalmak nyomásával való szembenállás keretében és sok pozitív tulajdonság között.

Az 1760-as években François-Xavier de Feller szerint a magyarok általában „szívesek, szolgálatkészek, jóindulatúak, őszinték és ragaszkodó természetűek”, de az alföldiek „vadabbak és nehezen kezelhetők.”¹²⁴ Az 1770-es évek elején Nyugat-Magyarországon járó Antoine-Joseph Zorn de Bulach nemes azt írja, hogy a magyar ember „büszke, merész és harcias, ami annál jobban illik hozzá, mert e tulajdonságok mellett sok szelidség van benne és nagy buzgóság másokat lekötelezni, ha jól bánnak vele; ha azonban kényszeríteni akarják valamire, akkor keményen ellenáll. Erőszakkal semmire sem lehet vele menni. S ez az, ami felingerli a németek ellen, akik mindig az erőszakhoz, fölényességhez és kényszerhez folyamodnak vele szemben.”¹²⁵

Összegzés

Az idézett források és tanulmányok egy alapján véve pozitív Magyarország- és magyarságképre világítanak rá a 16–18. századi franciák szemszögéből. A sok csatornán, közvetlen és közvetett kapcsolatokon keresztül terjedő információkból egy ellenmondásokkal teli ország és egy meglepő nép alakja bontakozik

123 Maréchal 1788, 464., 468. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8622050m/f464.item> és <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8622050m/f468.item>; a letöltés időpontja: 2021. október 30.

124 Idézi Birkás 1948, 88, 90.

125 Idézi Birkás 1948, 80.

ki. A leggyakrabban idézett ellenmondás a termékeny ország nagy gazdagsága és annak teljes kihasználatlansága, illetve kihasználhatatlansága között jelenik meg. A franciák ezt általában az ország fel- és megosztottsága miatt kialakult bel- és külháborúk sorozatával magyarázzák. A másik visszatérő ellenmondás a magyarok harciassága és kulturáltsága között lelhető fel. A kora újkorban még Franciaországtól távoli Magyarország egyszerre volt a hasfelmetsző hajdúk és a civilizált fejedelmek országa a Valois és a Bourbon királyok alattvalóinak szemében. Azok az urak, akikkel a francia utazók személyesen találkoztak vagy akik Franciaországban megjelentek hosszabb-rövidebb időre, kultúrájukról és nyelvtudásukról (latin, francia) tettek tanúbizonyságot. A török ellen elszántan és sikeresen harcoló magyarok törökösnek leírt ruhái pedig keresztény bajnokokat rejtettek. A sokszor gazdaságilag elmaradott területnek minősített országból Franciaországba eljutó magyar termékek és technikák (bor, hímzés, bőrcserzés, bányászati eljárások) az ország lakosainak szakértelmét és kreativitását hirdették. A franciák szemében körvonalazódott magyarságkép már évszázadokkal ezelőtt is azt tükrözte vissza, hogy a magyar különleges, tehetséges nép.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Almási 2009.** Almási Gábor: *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531-1584), Andreas Dudith (1533-1589), and the Republic of Letters in East Central Europe.* Leiden, Brill, 2009. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1086/660462>
- Arnoux 2017.** Arnoux Pascal: Annoncer la mort en milieu nobiliaire français après la bataille de Saint-Gotthard. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 169–180.
- Berey 1664.** Berey Nicolas de: *Carte de la haute et basse Hongrie, Transylvanie, Moldavie, Valachie Sclavonie et Croatie depuis Vienne jusques à Constantinople. Ce dessein a été trouvé dans le cabinet de Bethleem Gabor, Prince de Transilvanie, mis en Lumière par Nicolas Berey au bout du pont neuf.* Nicolas de Berey, Paris, 1664. Bibliothèque nationale de France, Cartes et plans, GE D-11243.
- Bihl-Epting 1987.** Bihl Liselotte-Epting Karl (szerk.): *Bibliographie franzzösischer Übersetzungen aus dem Deutschen / Bibliographique de traductions françaises d'auteurs de langue allemande (1487–1944).* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1987. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1515/9783110930092>
- Birkás 1948.** Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon.* Szegedi Egyetem, Szeged, 1948.
- Bobory 2006.** Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és a természettudományok. Egy kísérletező és befogadó főúr a XVI. századi Magyarországon. In: Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27-29.* Körmend Város Önkormányzata, Körmend, 2006. 65–72.
- Borbély 2014.** Borbély Zoltán: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2014. 295–309.

- CCGA (1530–1560).** *Correspondance du cardinal Georges d'Armagnac. I (1530–1560)* (Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2007). Közzé teszi: Lemaitre Nicole, Paris, 2007.
- Chambon 1711.** Chambon Joseph: *Principes de physique, Rapportez à la Médecine Pratique, & autres Traictez sur cet art.* Veuve Jombert, Paris, 1711.
- Chatenay 1957.** Chatenay Léopold: *Vie de Jacques Esprinchard, Rochelais, et Journal de ses voyages au XVIe siècle.* S.E.V.P.E.N., Paris, 1957.
- Csernus 1993.** Csernus Sándor: A XV. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: Békési Imre – Jankovics József – Kosa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* II. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993. 1006–1019.
- Daussy 2002.** Daussy Hugues: *Les huguenots et le roi: le combat politique de Philippe Duplessis-Mornay (1572-1600).* Genève, Droz, 2002.
- Desarbres 2015.** Desarbres Paul-Victor: L'Histoire des Troubles de Hongrie de Martin Fumée. Un exemple de chronique historique. In: Darmon Rachel – Desbois-Ientile Adeline – Petit Adrienne – Vintenon Alice (szerk.): *L'Histoire à la Renaissance. À la croisée des genres et des pratiques.* Classiques Garnier, Paris, 2015. 321–342.
- Duval 1670.** Duval Pierre: *Le Monde, ou la Géographie universelle, contenant les descriptions, les cartes et le blason des principaux païs du monde.* N. Pepin-gue, Paris, 1670.
- Eckhardt 1927.** Eckhardt Sándor: Voltaire, Michelet et la catastrophe hongroise de 1526. *Revue des études hongroises et finno-ougriennes*, 5 (1927). 153–159.
- Eckhardt 1943.** Eckhardt Sándor: Batthyány Boldizsár a francia udvarnál. *Magyarságtudomány*, 2 (1943) 1. sz. 36–44.
- El Hage 2012.** El Hage Fadi: *Histoire des maréchaux de France à l'époque moderne.* Nouveau monde éditions, Paris, 2012.
- Figeac-Monthus 2011.** Figeac-Monthus Marguerite: Tokaj et Sauternes aux XVIIIe-XIXe siècles: une comparaison possible entre deux vignobles? *Histoire & Sociétés Rurales*, 35 (2011) 1. sz. 127–150.

- Gabriel 1986.** Gabriel Astrik Ladislas: *The University of Paris and its Hungarian students and masters during the reign of Louis XII and François Ier*. United States subcommission for the history of Universities, University of Notre Dame–Verlag Josef Knecht, Notre Dame–Frankfurt am Main, 1986.
- Garapon 2017.** Garapon Jean: Coligny-Saligny mémorialiste. Son portrait, son témoignage sur la bataille de Saint-Gotthard. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 155–167.
- Gausz 2016.** Gausz Ildikó: Végvármustra francia módra: Jacques Bongars a magyarországi császári-királyi határvédelmi rendszerről (1585). *AETAS*, 31 (2016) 2. sz. 133–144.
- Gausz 2018.** Gausz Ildikó: Jacques Bongars et ses *Rerum Hungaricarum scriptores varii* (1600), premier recueil de sources de l’Histoire de Hongrie. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged*, 2018. 93–113.
- Gáyer 1927.** Gáyer Gyula: Clusius Károly (1526–1609) és Vasvármegye természetrajzi irodalma. *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. Évkönyve*, 2 (1927). 163–169.
- Grimmer 2021.** Grimmer Claude: *Le duc de Nevers. Prince européen sous Louis XIII*. Fayard, Paris, 2021.
- Halasz-Csiba 2005.** Halasz-Csiba Eva: Le cuir de Hongrie en France entre les XIVe et XVIIIe siècles: histoire et problématique d’un transfert technique basé sur l’usage de l’alun. In: Borgard Philippe – Brun Jean-Pierre – Maurice Picon (szerk.): *L’alun de Méditerranée*. Publications du Centre Jean Bérard, Paris, 2005. 311–322.
- Hámori Nagy 2013.** Hámori Nagy Zsuzsanna: „Rien de barbare”: Bethlen Gábor és a francia követség pozsonyi találkozása. In: Kahler Frigyes (szerk.), *Utak és útkereszteződése. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. TITE, Budapest, 2013. 67–73.
- Hámori Nagy 2020.** Hámori Nagy Zsuzsanna: *Bethlen Gábor külpolitikája és a francia diplomácia a harmincéves háborúban (1619–1629)*. Doktori (PhD) disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2020.

- Harai 2011.** Harai Dénes: Une chaire aux enchères: ambassadeurs catholiques et protestants à la conquête du patriarcat grec de Constantinople (1620-1638). *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 5 (2011) 2. sz. 49–70.
- Harai 2012.** Harai Dénes: *Grands serviteurs de petits États: les conseillers de Navarre et de Transylvanie (XVIe-XVIIe siècles)*. Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2012.
- Harai 2013.** Harai Dénes: *Gabriel Bethlen, prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580-1629)*. L'Harmattan, Paris, 2013.
- Harai 2016.** Harai Dénes: A francia-erdélyi kapcsolatok titkos útjain: Bornemisza Ferenc és János diplomáciai diplomáciai tevékenysége az 1620-as években. In: Illik Péter (szerk.): *Szélgjegyzetek Magyarország történetéhez*. Unicus Műhely, Budapest, 2016. 34–73.
- Harai 2017.** Harai Dénes: La bataille de Saint-Gothard dans le récit de voyage de Charles Le Maistre. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gothard et la paix de Vasvár*. Expansion ottomane – coopération européenne. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 181–203.
- Héjjas 1993.** Héjjas Eszter: Apaí udvara francia szemmel. In: Békési Imre – Jankovics József – Kosa László – Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. II. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum, 1993. 1025–1032.
- Hildesheimer 2010.** Hildesheimer Françoise: *Monsieur Descartes. La fable de la raison*. Flammarion, Paris, 2010.
- Kont 1913.** Kont Ignác: *Bibliographie française de la Hongrie (1521-1910), avec un inventaire sommaire des documents manuscrits*. E. Leroux, Paris, 1913.
- Köpeczi 1985.** Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Kruppa-Monok 2009.** Kruppa Tamás – Monok István: Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628). *Lymbus*. (2009) 7-14.

- La Forest de Bourgon 1705-1706.** La Forest de Bourgon Jacques: *Geographie historique, ou Description de l'univers contenant la situation, l'étendue, les Limites, la Qualité, &c. de ses principales parties avec l'établissement des Empires, Royaumes & autres Etats.* Compagnie des Libraires, Paris, 1705-1706.
- László 1992.** László Emőke: Magyar hímezett és selyemkárpitók a 16-17. századból. *Ars decorativa – Iparművészet*, 12 (1992). 61–89.
- Lemoine 2012.** Lemoine Matthieu: *La Faveur et la Gloire. Le maréchal de Bassompierre mémorialiste (1579-1646).* PUPS, Paris, 2012.
- Maréchal 1788.** Maréchal Sylvain: Notice historique sur la Hongrie. In: *Costumes Civils actuels de tous les Peuples connus, dessinés d'après nature, gravés et coloriés, accompagnés d'une Notice Historique sur leurs Coutumes, Mœurs, Religions, &c.* Pavard, Paris, 1788. 1–9. A rajzokat Jacques Grasset Saint-Sauveur és Claude-Louis Desrais készítették.
- Marolles 1656.** Marolles Michel de: *Mémoires de Michel de Marolles, abbé de Villeloin, divisez en trois parties.* Antoine de Sommaville, Paris, 1656.
- Mathorez 1919.** Mathorez Jules: *Les étrangers en France sous l'ancien régime : histoire de la formation de la population française.* I. Honoré Champion, Paris, 1919.
- Mentelle 1783.** Mentelle Edme: *Éléments de géographie.* In: Mentelle Edme: *Choix de lectures géographiques et historiques.* Chez l'auteur, Paris, 1783.
- Michaud 1993.** Michaud Claude: Jacques-Auguste de Thou, historien de la Hongrie. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* MTA TTI, Budapest, 1993. 63–75. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4000/books.psorbonne.63569>
- Molnár 2007.** Molnár Antal: A hódoltság francia szemmel: Louis Deshayes, baron de Courmenin utazása Konstantinápolyba és a Szentföldre (1621). *Történelmi szemle*, 49 (2007) 1. sz. 35–61.
- Patin 1674.** Patin Charles: *Relations historiques et curieuses de voyages, en Allemagne, Angleterre, Hollande, Bohême, Suisse, etc.* Claude Muguet, Lyon, 1674.
- Pálffy 2015.** Pálffy Géza: Le siècle des ruptures et compromis: nouvelle approche de l'histoire du Royaume de Hongrie au cours du XVIIe siècle. *Histoire, économie & société*, 34 (2015) 3. sz. 78–89.

- PL 1574.** *Pierre Lescapier utazása Erdélybe, 1574* (Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1982.) Közzé teszi: Benda Kálmán és Tardy Lajos, Budapest, 1982.
- Rohan 1646.** Rohan Henri de: *Voyage du duc de Rohan, fait en l'an 1600 en Italie, Allemagne, Pays-Bas Uni, Angleterre et Escosse*. Amsterdam, Louis Elzevier, 1646.
- Sahin-Tóth 1997.** Sahin-Tóth Péter: *La France et les Français face à la "longue guerre de Hongrie" (1591-1606)*. Doktori (PhD) disszertáció, Université de Tours / ELTE, Tours / Budapest, 1997.
- Sahin-Tóth 2006a.** Sahin-Tóth Péter: A francia katolikus ligától Kanizsáig: Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570-1600). In: Oborni Teréz (szerk.): *Sahin-Tóth Péter tanulmányai / Études de Péter Sahin-Tóth*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2006. 113–125.
- Sahin-Tóth 2006b.** Sahin-Tóth Péter: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban: Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: Oborni Teréz (szerk.): *Sahin-Tóth Péter tanulmányai / Études de Péter Sahin-Tóth*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2006. 365–392.
- Salaberry 1798.** Salaberry grófia, Charles-Marie d'Irumberry: *Voyage à Constantinople, en Italie, et aux îles de l'Archipel, par l'Allemagne et la Hongrie*. Maradan, Paris, 1798.
- Sandberg 2015.** Brian Sandberg: Going Off to the War in Hungary: French Nobles and Crusading Culture in the Sixteenth Century. *Hungarian Historical Review*, 4. (2015) 2. sz. 346–383.
- Sörös 1916.** Sörös Pongrácz: Statileo János életéhez. In: Zoltvány Irén (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915-1916-iki tanévre*. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Főiskola, 1916. 3–56.
- Szabó-Tonk 1992.** Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521-1700)*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992.
- Szögi-Varga 2018.** Szögi László – Varga Júlia: *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken (1526-1919) I*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2018. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.29116/gerundium/2018/3/10>

- Tóth 2012.** Tóth Ferenc: Introduction. In: *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703-1711)* (Honoré Champion, Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 9. Paris, 2012.) Közzé teszi: Tóth Ferenc, Paris, 2012. 13–114.
- Tóth 2000.** Tóth Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692-1815)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 2000.
- Tóth 2007.** Tóth Ferenc: *Saint-Gotthard, 1664. Une bataille européenne*. Lavauzelle, Panazol, 2007.
- Tóth 2017a.** Tóth Ferenc: V. Károly lotaringiai herceg a szentgotthárdi csatában. In: Tóth Ferenc – Zágorkhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás / La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár*. Expansion ottomane – coopération européenne. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 205–223.
- Tóth 2017b.** Tóth Ferenc: Introduction. In: *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine* (Honoré Champion, Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 20. Paris, 2017.) Közzé teszi: Tóth Ferenc, Paris, 2017. 7–18.
- Vajda 2009.** Vajda Marie-Françoise: Le rayonnement français et la noblesse hongroise: l'exemple de deux magnats de Transylvanie. In: Chaline Olivier – Dumanowski Jaroslaw – Figeac Michel (szerk.): *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*. Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Pessac, 2009. 197–213.
- Valart 1743.** Valart Joseph: *Géographie abrégée*. Robinot, Paris, 1743.
- V. Ember 1972.** V. Ember Mária: A 17. századi magyar hímezések motívumkincese. *Folia historica*, 1 (1972). 45–78.
- Zsámboki 2005.** Zsámboki László: A selmeci Bányászati Akadémia és a francia-magyar bányászati-kohászati kapcsolatok a 18. században. In: Zsámboki László: *Selmeci ezüst, körmöci arany. Válogatott tanulmányok a szerző születésének 70. évfordulója tiszteletére*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya – Miskolc, 2005. 185–191.

The Image of Hungary and of Hungarians in 16th-18th-century France

ABSTRACT : Over the 16th to the 18th centuries, the image held in France of Hungary and Hungarians grew more detailed thanks to increasing diplomatic relations, military alliances, academic sojourns, the circulation of goods, and sharing of ideas and technological knowledge. A great amount of information about these exchanges is well-known and some are more or less available for certain representants of the contemporary French society (aristocracy, urban bourgeoisie, soldiers, intellectuals) via personal experience as related in written accounts, letters and printed works. That is underlined by the fact that the name “Hungary” was more often used than that of “kingdom of Hungary” at this time to designate Hungarian-inhabited regions, whose richness and fertility was admired by the French despite the damage caused to it by the Turkish wars. The subjects of the Valois and, after 1589, Bourbon kings, noted the internal divisions and the scission of the country French historiographers indicated in many examples to avoid to their compatriots. The internal and external Hungarian wars played a key role in facilitating diplomatic overtures from Hungary and Transylvania toward the anti-Habsburg court of the French kings, where francophone lords with western cultural sensibilities were welcomed. Hungarian products and techniques (wine, embroidery, leatherworking, mining processes) introduced to France highlighted the savoir-faire and creativity of the inhabitants of a country often described as economically underdeveloped. Taking into account the elements covered in this chapter, it appears that the image of Hungary and Hungarians was globally positive in Early-Modern France.

KEYWORDS: Franco-Hungarian relations, diplomacy, war, printed works, travel writings.

L'image de la Hongrie et des Hongrois dans la France des XVIe-XVIIIe siècles

RÉSUMÉ : L'image de la Hongrie et des Hongrois dans la France des XVIe-XVIIIe siècles s'est considérablement enrichie grâce à l'intensification des relations diplomatiques, des alliances militaires, des voyages d'étude, de la circulation des marchandises, des transferts d'idées et de connaissances techniques. De nombreuses informations concernant ces phénomènes nous sont connues et une partie d'elles était aussi plus ou moins disponible pour certaines couches de la société française de l'époque (aristocratie, bourgeoisie urbaine, soldats, intellectuels) par le biais d'expériences personnelles, de récits, de lettres ainsi que d'imprimés. Ces derniers montrent que le nom de Hongrie a été plus souvent utilisé que celui de Royaume de Hongrie pour désigner le territoire des Hongrois dont la richesse et la fertilité faisait l'objet de l'admiration des français malgré les dégâts causés par les guerres turques. Les sujets des rois Valois, puis Bourbon à partir de 1589 ont remarqué les divisions internes et la partition du pays que les historiographes français montraient à leurs concitoyens comme des exemples à éviter chez eux. Les guerres internes et externes hongroises jouaient un rôle clé dans l'ouverture diplomatique hongroise et transylvaine vers la cour anti-Habsbourg des rois de France où un accueil favorable attendait les seigneurs francophiles qui possédaient une culture occidentale. Les produits et les techniques hongrois (vin, broderie, tannerie, procédés miniers) allant vers la France proclamaient le savoir-faire et la créativité des habitants d'un pays souvent décrit comme économiquement arriéré. Compte tenu des éléments passés en revue dans ce chapitre, il apparaît que l'image de la Hongrie et des Hongrois était globalement positif dans la France de l'époque moderne.

MOTS-CLÉS : relations franco-hongroises, diplomatie, guerre, imprimés, récits de voyage.

